Sa Tabi ng Bangin

RIVERA

MAYNILA

1910

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

Jose Ma. Rivera

Sa tabi ng Bangin......

AKLATANG BAYAN---III AKLAT

Kalakal Tagalog

—ooo—

Aywan kung sino ang nagsabing: "ang pilipino ay di marunong tumangkilik sa kalakal ng kalahi"; sa sino man, ay di sasalang siya'y kaaway ng bayang tagalog, sapagka't ayon sa mga pangyayari ay napagkitang isang lubus na kasinungalingan ang gayong kasabihan.

Nagsisipangusap na katibayan ang kinasasaligan ng ganitong paniwala, at isa na rito'y ang "BAKAL", Sto. Cristo, blg. 86 Maynila, Almacen ng Cemento, Hierro galv, Alambre, Petroleo, araro at iba pa, na, totoong malusog, at ang kalusugang ito'y di utang sa kanino man kungdi sa pagmamakabayan ng kanyang mga mananangkilik at sa mga iya'y walang nabibilang na isa mang taga ibang lupà.

Isang batas ng kalikasan na ang langis ay hanapin ang kaawa langis at ang tubig ay sa kapwa tubig.

Jose Maria Rivera

SA TABI NG BANGIN....

KASAYSAYANG TAGALOG

UNANG PAGKALIMBAG

Maynila,

1910

Limbagang "MAPAGPUYAT"
daang Santiago de Vera Blg 10
Bagtasan ng Moriones at Merga,

TUNDO.

ARING TUNAY NG KUMATHA

MGA KATHA
NI J. M.a RIVERA

KASALUKUYANG LINILIMBAG

Dalawang Liko.
Tamis at Pakla.

IPALILIMBAG

Luha ng Puso. (Mga Tula.)
Bagong Magdalena.
Hiyaw ng Diwa. (Mga Tula.)
¡Alipin! . . . . . .

Sa babasa

Manghabasang guiliw:

Bago siyasatin ang pinakalamán ng aklát na itó, ay pagkaabalahang tunghayan sandali ang mga pang-unang titik, na siyáng maghahatid sa inyóng tunghayan ng mga larawan ng maykatha at ng kaniyang katha.

¿Kung sino si José María Rivera? Anák sa bayan ng Tundó, halaman na naging punlaan ng mga Zorrilla, Joseng Sisiw, ... at mga iba pang lakí sa alo ng tulâ; si José María Rivera ay isáng kaluluwang busog sa mga pangarap. Batàng batà pa siya ng mabilang sa hanay ng mga mamamahayag: lalabing pitong taón. Hindi nalaunan at ang mamunulat ay naging masikap na kampon ni Minerva pagkatapos, na mapabilang sa mga manghihimagsik ... Panulat at baril, sa kamay

niyá, ay iisáng bagay: pananangg6l ng buti, panggibâ ng samâ.

Sa gulang na dalawangpuong taón, ang manghihimagsik, ay tumahak na naman ng bagong landasin: nanulat ng dulang tagalog

At mangdudula na at manghihimagsik at mamahayag, ay inibig pa ring kumita ng lalong dangal. Kaya't pinilit pang makapag "Bachiller en Artes", "Perito Mercantil" at "Licenciado en Derecho".

Makatás na likha ng talinong ito ang:

***

"SA TABI NG BANGIN"— Tatlong personahe ang lumilikha ng mga pangyayari: Ernesto, binatà; Armando at Magdalena, mag asawa. Si Ernesto ay isáng bantóg, dakila, at matalinong makata at mangdudula—kaluluwa ng kadakilaan, pusong bakal. Magdalena "Pusong Babae", mahina,

yuko at tiklop ang tuhod sa mahiwagang kapangyarihan ng puso. Don Armando—mayamang mangañgalakal, pusong ganid, pusong nadadarang sa kinang ng pilak, at sumasagot lamang sa pangañgailañgan ng ginto.

Ang pagkamuhi ni Magdalena sa kaniyang asawa, at paghanga nito sa bantog na makata at mangdudulang si Ernesto, ay siyang nagbulid sa kaniya sa makamandag na kamay ng mahiwagang kapangyarihan ng puso. Ipinahiwatig niyá at ipinakilala kay Ernesto ang kanyang pag ibig, bagay na tinanggap ni Ernesto ng boong galak at pagdiriwang na tulad sa usok na pumapaitaas at kusang napaparam sa himpapawid —isang panagimpan; pagka't ng si Ernesto ay sumapit sa kaniyang tahanan, at muling suriin sa kaniyang isip ang mga nangyari, ay isang ma'akás na ¡Hindi . . . ! ang narinig niyang ipi-

naghihiyawan ng boong lakás ng kaniyang "conciencia"—ginamit ni Ernesto ang kaniyang pagkapusong bakal, kinuha ang panitik at inakda ang dulang "SA TABI NĜ BAÑGIN", dulang naglalarawan ng buhay nila ni Magdalena.

Sa araw ng unang pagtatanhal ng bantóg na dula, ay inaniyayahan ang mag asawang Armando at Loleng. Di natapus ang dula, at si Loleng ay niyapos ng takot, siya'y nanglamig, nangalisag ang kaniyang buhók, nangatal ang kaniyang katawan, at sandaling pinanawan ng pagkatao .... Sinakal ng takot ang kaluluwa ni Loleng sa harap ng gayong pagkakasala.

Matapus ang gayong pangyayari, ay nagsadya si Ernesto sa bahay ng kaibigan niyang mag-asawa, at nagpaliwanag ng bagay na nag-udyok sa kaniya ng pagakda ng gayong dula; si Loleng ay nagsisi, si Armando ay pinatawad siya, at si Ernesto ay nakatupad

sa hiyáw ng kaniyang "concien-cia".

"KASAYSAYAN NĞ ISANG HALIK", sa'aysaying pinagaa-rawanan ng isang Dariong dali-say umibig, ng isáng Angela na bago namatay ay binigkas muna ang pangalang ¡Dario . . . . !, pa-ngalan ng sinta na sa kaniyang puso, ay hindi nakatkat, ni ng matuling panahon, ni ng matagal na pagkakalayo; at isang Ama-lia, ináng sa hirap ng anák ay nakalimot sa kaniyang sarili upang wala ng mithiín kundi ang ili-ligaya noón.

***

Ang lahat ng mga naunang talata ay siyang laman ng aklat ng kaibigang Pepe Maria Rivera, aklat na dahil sa kaniyang mai-nam at kalugodlugod na pangya-yari, ay ina-asahan kong babasa-hin ng tanang mahiligin sa ma-bubuting babasahín.

Sa kahulihulihan, na aalaa'a ko

ngayon ang isang pangyayari ng kaibigang Rivera, ng kasalukuyang kami ay nagtatapos ng pag-aaral sa "Liceo de Manila, na, saman. talang kaming lahat ay nag-aaral ng paggawa ng "composición" at pagdinig sa aming Profesor (ang namatay na D. Juar Basa), ang kaibigang Rivera naman ay walang pinagkakaabalahan kundi ang pagsulat ng mga tula at tuluyang ilinalathala sa pahayagang "I a Patría"

PERFECTO DEL ROSARIO.

Tundó, Disiyembre ng taóng 1910.

I

Langit na maulap

Umaga.

Ang araw ay maliwanag na sumisikat, at tinatanglawan ang lahat ng pinagharian ng gabi; ang langit ay walang mga panganorin na nakadudungis sa kulay niyang azul; ang mga sampagang nangag tikum ang dahon matapos na matangap ng kanyang talulod ang bango sa isang mahiwagang gabi, ay paraparang ilinalahad at pinahahalimuyak ang bango niyang na impok ng sakdal lwat.

Si D. Armando, matapos na makapagbihis at makakain ng aga-

han, ay dagling tumungo sa sabitan ng sumbalilo at matapos kunin ang kailangan ay nagsabi sa isang babayeng nakaupo pa sa kakanán, ng:

—Hangang mamaya, Magdalena.

—Hintay ka muna Armando at maaga pang-lubhâ—anang babaye na may halong lambing.

—Namamali ka nang pagsasabi ng gayon. Alamin mo Magdalena na ang' tatlo nating vapor ay mangagsisialis sa umagang ito, at marami sa mga kinakailangan ay wala pa. Bawa't saglit na ikabalam ko, bawa't isang "minuto", ay libo-libong piso ang mawawala sa atin at ito'y di marapat na mangyari.

—Mahal pa sa iyo ang oficina kay sa akin, Iniibig mo pa ang "negocio" mo kay sa akin...

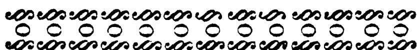
—At di mo dapat ipagtaka, pagka't ang kualta ay kailangan at ng di natin abutin ang paghihikahos. Diyan ka na.

At noon din ay nanaog si D. Armando at sumakay sa kanyang carruaje.

Samantala, ang naiwan niya ay mangiak-ngiak halos kaya't sa bibig ay pinapamumulas ang mga salitang:

-- Gaya din ng mga araw na nagdaan. Inibig ko siya sa pagsasapantahang, sa kaniyang puso ay walang ibang sasambahin kundi ako lamang, nguni't ako pala ay nagkamali: sa puso pala niya ay may tangi pang nasusulat ng higit sa ngalan ko ¿Saan matatagpuan ang isang pusong makapagdudulot sa aking mga pinipithaya?

Matapos na sabihin ito, ay biglang tumindig sa kinakanang lamesa at pumasok sa kanyang silid.

II

Ang mag-asawa ni D. Armando

Bago ipatuloy ang pagsasalaysay ng mga bagay na nangyari, sandali kong tuturan sa mga nanasà, kung sino si D. Armando at si Magdalena.

Si Dn. Armando ay isang ginoong pagka husto na ng isip ay kinamatayan ng kaniyang mga magulang na naiwanan ng di kakaunting "mana". Palibhasa't siya'y mauilihin sa pangangalakal, ay itinuloy ang bahay kalakalan ng kaniyang ama. Kaiguihan ang taas at pangangatawan, at ang gulang ay sasakay na marahil sa 45.

Si Magdalena naman, ay dili iba kundi ang asawa ni D Armando; siya ay magandang lubha at masasabi ngang sa Bayan ng M. ay walang mangunguna. Sa taglay na puso na uhaw at kailan man ay di masasapatan ang mga kahilingan, ay walang ninanasa kun di ang samyuin ang pag ibig. Datapwa't sa isang pagkakataon ang napangasaua ay may pagka mahilig sa pangangalakal at di na halos naaalaala ang kabiak ng kanyang puso, bagay itong ipinagdadalamhating labis. Ang gulang niya'y 26 ó 27 na.

III

SUMANDALING LANGIT

Isang umaga na bilang pangatlo na nang mga nangyaring pagpapaalam ni Dn. Armando kay Magdalena, ay may kumatog sa pintuan ng tahanang iyon na ng patignan sa isang alagad ay nakitang iyon pala'y si Ernesto del Rio.

Palibhasa't ang tumawag ay ipinalalagay ni D. Armando na matalik niyang kaibigan, kaya't naaaring kahit anong oras ay nakaparoroon.

Binuksan na nga ang pintuan sa daan at makaraan ang ilang sandali ay tuluyang umakiat ang binatang Ernesto.

Mamalas ng dumating ang ayos ni Magdalena, ay nagturing na:

—Magdalena, ¿bakit at sa pagmumukha mo'y nalalarawan ang hapis? ¿Bakit ang sungit ng yamot ay lumululan sa iyong puso?

Tinitigan sumandali ng kinakausap ang katatapos na tumanong, bago sinundan ng isang buntong hiningang sumasaksing mabigat na lubha ang pagbabakang nangyayari sa kanyang puso, at pagkatapos ay nagsabing:

—Ernesto, tunay ang iyong sinabi, pagka't . . .

—¿Ang alin?—ang sambot ng kausap.

—Ako'y di ini ibig ng aking asawa.

—Bulaan ang sapantaha mong iyan, Magdalena, pagka't ang di

umibig sa iyo, ay walang puso, at si Armando ay pinatunayang, lalaki siyang marunong umibig pagka't hinirang ka niyang maguing asawa na pipintuhuin..... .

—Nagkakamali ka Ernesto, pagka't sa puso ni Armando ay di ako ang sinasamba kundi...

—¿Sino? ¿May iba pa siyang iniibig?

—Oo, mayroon.

—Maaari ko kayang makilala?

—Bakit hindi

—Turan mo, Magdalena.

—Ang "kualta," ang "ginto." Hindi nakakibo sa gayon si Ernesto, at ang pagkatao'y waring lumayo sa kaniya, ng saglit.

—¿Di ba totoo Ernesto na kung sa iyo mangyayari ang gayon, kung ikaw ay magkaka asawa ng isang marunong umibig, ay gagantihin

mo naman ng pag-ibig din?—ang dugtong ni Magdalena.

—Magdalena,.. .gayon nga ang aking gagawin, gayon ang maaasahan sa akin, datapwa't... tanto mo marahil na ako mandin ang tanging linikha ni Bathala upang pahirapan na lamang.

—Ah, Magdalena,—ang patuloy na sabi ni Ernesto,—kung ako ang palaring magkaroon ng isang tulad mo na magiging kabiak ng puso, kung ako ang magkakaroon ng pag-ibig ng isang Magdalena. marahil, ang aking mga tula ay 'along pupurihin, at kaiingitan ng mga may maruruming puso.

—Ernesto, ako man ay gayon din. Ako ay nagsapantahang si Armando ay mapapalitan ng kapua pag-ibig ang aking puso, da-

tapua ako ay nagkamali: Ikaw at di pala siya ang makapagdudulot sa akin ng gayon.

—Magdalena, Magdalena, ikaw man ay aking ini-ibig, ang sulit ni Ernesto.

—Salamat Ernesto; ito ang unang pagka-mapalad ko.

IV

Pag aalinlangan.

Sakbibi ng isang pagkatwa, ay linisan ni Ernesto del Rio, ng makatang laging tinatakhan ng tanan ang mga ilinalathala sa mga pahayagan, ang marikit na tahanan ni D. Armando

Datapwa't, nang siya'y na sa bahay na, at anyong susulat, ay isang pag aalinlangan ang pumaibabaw sa kaniyang isip, pagaalinlangang pumutol sa nais niyang yariin ang tulang ipinangako sa pahayagang "Ang Ilaw."

Umulik-ulik ang kaniyang pag-iisip na tulad ng dahon ng kahoy na linalagas ng masidhing

hihip ng hangin at pinagwiwindang-windang bago pasapitin sa lupa, bagay itong ibinitiw ng panulat at pagsapupo ng dalawang kamay sa kaniyang ulo na wari ay di makayang dalhin ng dalawang balikat.

At ang gayo'y, waring siyang ina antay lamang ng pinagbubuhatan na pag iisip niyang hinahangãaan, pagka't bahagya pa lamang na nakararaan ang isang saglit, ay pinagharian na siya ni "Morfeo."

V

Pangarap.

Mga ilang sandali ang nakaraan ng ang Pangarap ay nakuhang magambala ang katahimikang dulot ni Morfeo.

Nangarap nga si Ernesto ng mga sumusunod;

"Umano, si Dn. Armando ay nabalitaan ang paglililo sa kaniya ni Magdalena at Ernesto, na siyang nagiging sanhi ng panunubok ng tinurang D. Armando, panunubok na pinagkasanhian ng pagkakatutop sa kanilang dalawa, na ang naguing wakas ay ang pagpatay ni Armando kay Magdalena".

—Patawad!—ang pabulalas niyang turing, na siya tuloy ikinauntol ng pagtulog.

Datapwa't bahagya pa lamang nakapagpapahinga, ay siya namang pagdapo uli ng isang panaguinip na gayari:

"Nang matapos mapatay ni D. Armando ang kaniyang taksil na asawa, ay siya naman ang hinarap at pinagsabihan nang:

—"Ernesto, ang ginawa mong iyan sa akin ay walang ibang ngalan kundi kataksilan.

—"Linabag mo ang aking mga paglingap sa iyo,—ang isinunod ni D. Armando,—at dahil sa bagay na ito, ikaw ay tumatag.

—"Patawarin mo ako!—ang paluhod na samo ni Ernesto.

—Hindi kita mapatatawad. Sa guinawa mong iyan ay labis na

sana kitang mapatay, datapwa't di ko magagawa ang gayon. Isa sa atin ay labis sa lupa at . . .

—Hindi ako makalalaban sa iyo.

—Kung gayon,—ito ang marapat sa iyo, at noon din ay iniakma sa kanya ang isang Rei volvers, datapwa, ng dumating na dito ang panaguinip ay siya niyang pagkagising na pupungaspungas, at ang mga naunang salitang pumulás sa kanyang bibig ay ang:

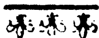
—Huag, huag mong kitlin ang aking hininga.

Datapwa't ng masiyahan na siyang di pala kaharap si D. Armando at ang nangyaring yaon ay panaginip lamang, dinapuan siya ng i ang kalungkutang na ikinalugmok tu'oy sa isang panig ng tahanan.

Sumandaling napalagak sa gayong anyo si Ernesto, at pagkatapos ay nagturing na:

—Hindi, hindi nga nararapat na ako'y mangibig at sangayunan ang sa aki'y idinudulot ni Magdalena. Di ko dapat gantihin ng pagsusukab ang mabuting palagay sa akin ni Armando. Si Magdalena'y nagkasala, at kinakailangang ang gayon ay pagsisihan niya.

At noon din ay kumuha siya ng papel at sinimulan ang pagsulat ng isang Dulà.

VI

Anyaya.

Ilang araw na ang yumaon Sa lahat ng tanyag na kinakabitan ng mga Cartel ng Teatro, ay walang nakikita kundi ang nagpuputiang papel na kinalilimbangan ng mga titik na pula na ang nasasabi'y ang sumusunod:

Dulaang Makata

'Unang pagtatanghal ng Dulang tatlong yugto, ng kilalang Makatang Ernesto del Rio at pinamagatang:

SA TABI NG BANGIN

¡DALUHAN! ¡PANOORIN ANG MAINAM NA DULANG ITO!

Hapon ng lingo noon.

Sa magandang langit ay walang isa man lamang ulap na nakatatabing baga ó nakadudungis.

Si Ernesto, ay tinungo ang bahay ni D. Armando, na ng mamasdan ng dinatnan, ang tuang nalalarawan sa mukha ng dumating ay big'ang nagsabi na:

—Ernesto, anong saya mo ngayon.

—Oo n'a, pagka't....nguni't, hindi, hindi ko tuturan hangang di mo ipangako sa akin na ako'y di hihiyaín,—ang tugon ni Ernesto.

—Sa ano yaon?

—Di mo ako hihiyaín?

—Hindi.

—Kung gayon, mamayang gabí, ay itatanghal sa "Tanghalang Makata" ang isang bago kong dula na

ang pamagat ay SA TABI ÑG BANĞIN.

—Bagong dula mo na naman?

—Oo, at iya'y ika limangpuo't lima na:

—Wala kang pagod na tao!

—Paparoon ka?

—Oo, asahan mo,

—Kung gayon ay naito ang Palco presidencial. Ibig kong ikao ang manğulo sa aking palabas.

—Napaka labis naman yata iyan.

—Labis? kulang pa ang sabihin mo sa isang gaya mong bagong Mecenas.

—Salamat sa papuri mong iyan, Ernesto, at inaasahan ko na, ngayon pa, ang tagumpay mo mamaya.

—Tunay, at sa dulang iyan ay inaasahan kong lalong lalaki ang aking ngalan sa malawak na larañganan ng panunulat.

—Gayon din ang haka ko.

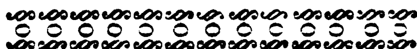
—Siya, hangang ika 8 1[2: isama mo ang iyong asawa.

—Oo. Hwag kang mabahala.

At noon din ay nagkamayan sila, at pagkatapos ay yumaon na si Ernesto.

Si D. Armando naman ay ibinalita kaagad kay Magdalena ang anyayaya ni Ernesto, at noon din ay sinimulan ang paglalabas ng damit niyang gagamitin sa Dulaan.

VII.

"Sa tabi ng bangin."

Ika walo't kalahati ng gabi.

Ang madlang tao ay nangagtayo sa tapat ng "Dulaang Makata", na wari ay nangag aantay ó inaabangan ang pagpasok ng mga binibining dadalo sa Dulaan ng gabing iyon, nang mariagig ang pangalawang tugtog ng isang maliit na batingaw ay dagling nang-g sipasok sa Dulaan, na noo'y punu na ng mga magsisipanood, samantalang ang mga mahihirap na di makaupo sa isang "butaka," ay nanga sa "entrada general."

Ang mga binatang mawilihin sa mga binibining may magagan-

dang ayos ay payak na nakapako ang paningin sa asawa ni D. Armando, na nang gabing iyon ay lalo pang gumanda sanhi sa mga suot niya.

Ika siyam na ganap ng gabi, nang ang pangatlong "campanada" ay nadingig ng lahat ng dumalo sa dulaan na sinundan pagkatapos ng pag-aangat ng "Telon de boca."

Sinimulan ang unang yugto at gayon din ang pangalawa sa di magkamayaw na palakpak ng nanganonood at ng matapos ang pangalawang yugto, ay hindi nagpatantan ang mga iyon kundi makita ang makatang Ernesto del Rio, na kung tunay mang kilala na nila, ay ibig na purihing muli.

Nang uliting iangat ang "Telon de boca" at simulan na ang "tercer acto" ay lalo pa ding nagtamo

ng maraming palakpak at muling hiniling ang "Autor" noon.

Datapwa't ng dumating na sa "escenang" mahuhuli ni D. Martin (protogonista ng Dula) ang asawa niya sa piling ng kaibigang matalik na ito'y siyang "argumento" ng dulang iyon, si Magdalenang asawa ni D. Armando, ng makita ang bala'aw na tangan sa kamay ng "actor" at itatarak sa nagpapapel na asawa, ay sumigaw ng:

—Ang Dramang iyan,... Armando ... Patawad! at noon din ay hinimatay.

Sa gayon ay nagkagulo sa Dulaan, at pagdaka si D. Armando ay linisan ang inuupan at inaowi sa kanilang bahay si Magdalena, na lubhang di ma-alaman ang nangyaring iyon.

Di din naman lubha nang nag-luat at matapos ang pagtatanghal ng Drama, si Ernesto, ay kaagad na tumungo sa bahay ni D. Armando na ng kaniyang datnan ay mabuti ng lubha si Magdalena.

VIII

Pagtatapat.

—Kaibigang Ernesto,—ang salubong sa kaniya ni D. Armando ng siya'y makita.—Ang dula mo'y mainam, dinaramdam kò lamang na hindi nakita ang lahat dahil sa paghihimatay ni Magdalena.

—Dinaramdam ko din,—ang tugon ni Ernesto, datapwa't kinakailangan mong matanto ang isang lihim na napapaloob sa katha kong hinahangaan mo.

—Tantoin mo kaibigan—ang patuloy ni Ernesto—na sanhi sa kalamigan mo sa pag ibig, ang paningin ng iyong asawa ay ipinako sa akin.

—Gayon pala! Tampalasan,— ang tinurang bigla ni D. Armando at dadaluhungin na sana si Magdalena, datapwa't napigilang agad ni Ernesto at pinagsabihan ng:

—Maghintay ka muna,—at saka itinuloy ang pagsusulit ng;

—Datapwa't sapagka't tanto ko na kung iyon ay aking bayaan ay lalabagin ko ang ating pagkakaibigan, ay ginawa ko ang Dramang itinanghal ng gabing ito ng upang makapagbalik loob ang asawa mong namali sa daan ng katahimikan.

—At di ka namali, Ernesto.... ang tugon ni Magdalenang ka agad na lumuhod sa harap ni D. Armando na umi-iyak,—ako'y iyong patawarin.

—Magdalena, pagtindig, at kita'y pinatatawad—ang sulit ni D,

Armando.—At ikaw Ernesto, ang ginawa mong ito'y pinatunayan ang iyong 'mabuti at tapat na pakikisama, hinahandugan kita ng walang hangang pasasalamat, at makaaasa ka sa kapalagayang matalik na kaibigan. Buhat ngayon, ikaw ay aking kapatid.

At ang tatlong iyong sa pamamaguitan ng isang mahigpit na yakap ay napagisa ang mga damdamin at puso.

Kasaysayan ng isang halik

Sa matalik na kaibigang Marcos de los Santos, lumikha ng̃ tugtutuguing "Los Literatos Tondeños".

Gabí noon.

Ang bowan na ng mga nakaraang araw ay waring ikinakait ang kaniyang magandang kulay, ng gabíng iyon ay maliwanag at bahid mang dung̃is ay wala.

Ang mga bitwin na tila alitaptap, ay tuluyang nang̃awala sa himpapawid dahil sa liwanag ng buwan,

Hanĝing mahinhin at mabanayad ang sa alanĝanin ay pumapaguitna na nakikisunod at sumasaliw sa gayong kagandahan.

Ang dagat man na sa tuina'y nagbalang gunawin ang sangkapu-luan at guhuin ang mga nagta-tayugang tahanan na wari bagáng hinahamon ang kapangyarihan ni Bathalà, ay mapanatag na lubha ng gabíng iyon: sa kaniya'y wala man kahit munting bulalás ng gahasang alon.

Lahat ay tiwasay at tahimik.

Samantalang ganap ang katahi-kan, sa isang malaking bayang nasasakop ng Maynila at sa tapat ng isang tindahang tagalog, na-nĝakaupo ang maraming binata at ilang matatanda.

Sapagka't kaugalian na ng la-hing Lakandula na ang mga bi-

nata't dalaga ay mañgagliliwaliw sa liwag ng bowan ang karamihan ng binata na nag upo sa tapat ng tindahang nabanguit ay nañgagyayaang maglakad sa liwanag ng bowan.

Yumaon ang mga iyon at doon ay walang nañgalabí kung hindi ang isang binata at ang lahat ng mga matanda,

Sa di kawasa'y nañgagusapan ang mga matatanda ng natutungkol sa pagtugtog ng violin.

—Dine sa atin—ang sabi ng isa doon na wawalungpuin ang gulang, ay may sumipot na isang violinistang hanga ñgayon ay hinahañgaan ng tanang makariñgig sa kaniya.

—Ah, si Dario: siya nga; tunay ang tinuran mo,—ang sabi naman ng isa pa din sa nañgaroroon.

—Datapwa't sa aking wari,—ang kabuhayan ng taong iyan ay nababalot ng isang malaking hiwaga,—anang na unang nagsalita.

—At bakit naman?—ang tanong ng isa doon.

—Bakit nga naman?—ang mapiling usisa ng isa pa rin.

—Mangyari, si Dario na ngayon ay magkakaroon na marahil ng 65 taón, waring di nakikilala ang gawang umibig.

—At bakit po, tio?—ang magalang na tanong ng binatang sapul ng simulán ng mga matatanda ang usapan, ang boong pakinig niya'y doon na lamang ilinagak.

—Gayon ang sabi ko, pagka't nakapanggigilalas ang sinapit niyang gulang na 65 taón ay bagong tao pa, at . . .

Nĝuni't ang kaniyang iduduktong ay nawala, sa pagkakataong noon din ay dumating sa tindahang pinaglilipunan nang isang matandang kaiguihan ang taas, sunod sa moda ang suot na damit at kahit sa mukha niya nagsisimula na ang panĝunĝulubot nang balat, ay di pa din yumayaon ang mga badha nang kaniyang kapanahunan: isa sa mga MAGANDANG LALAKE.

Bitbit niya sa kaliwang kamay ang isang kaha ng violin.

—¡Magandang gabí po sa inyong lahat!—ang sabi niya.

—¡Aba, Dario! ¿Saan ka ba nangalin?—ang tanong ng isa't isa sa nangaroroon, sa dumating.

—Diyan lamang mga kaibigan sa bahay ng isa kong

pamanking la'aki na ikinasal kanginang umaga.

—Ang pamankin mo'y napagkiklialang hindi mawi ihin sa pagkabagong tawo na tulad mo—anang matandang naunang nagsalita.

—Tunay nga ang tinuran ninyo—ani Dario;—Datapwa't kung aking inabot ang gulang na ito sa pagkabagongtawo, ay dahil lamang sa isang malaking hiwagang hanga ngãyon ay bumabalot sa aking kabuhayan.

—¿Hiwaga?—ang pamaang na tanong ng nangãroroon.

—¿At alin ang hiwagang iyan? —ang tanong ng isa naman

—¿Di baga maaring aming maalaman?—ang saló ng isang matanda pa din.

—Kung hindi kayo mangaiinip ay aking isasalaysay sa inyo.

Sa gayon, ang lahat ay nagsipag-igue ng upo; nangagunahan ang bawa't isa na mapalapit sa magsasalaysay ng kaniyang kabuhayan.

Ang may ari ng tindahan pati, sa gayong nangyari ay nahawa na at nang matapos mabigyan ng isang luklukan si Dario, ay dalidaling isinará ang kaniyang tindahan, ng upang hwag magambala ang gayong salaysayin.

***

Sumandaling tinutop ni Dario ang noo ng kaniyang kamay at pagkatapos ay sinimulan na ang pagtuturing ng gayari:

"Di na kaila sa inyo na ang aking kabataan ay isa sa mga inahele ng kapighatian Apat na taon pa lamang ang aking gulang

ng ang sinisinta kong. Ira ay tinawag ni Bathala sa kaniyang sinapupunan. Ang aking Ama na tapat magmahal, ng makilalang ang aking hilig ay sa pagtugtog ng violin, ay pinatuturuan ako sa isang bantog na guro. Sa pag-aarimuhanan ng aking Ama, ako na ang pinatutungo sa bahay ng aking guro, nguni't, di naman naglipat buwan at ang Ama ko ang sumunod na nalunod sa ilog Estigia.

"Simula na noon ay nadanas ko ang hirap ng maulila, hirap na di nakuhang maalis, ng mga paing paunlak ng karamihan, na sanhi sa kahusayan kong tumugtog ng violin, ang bawa na ay nagaisiwalat.

"Isang araw ng Lingo, dalawa sa aking pinakamatalik na kaibi-

gan, matapos kaming makasimba, ay niyaya ako sa bahay ng isang mayaman, na ng araw na iyon ay ipinagpipista ang kaarawan ng kapangãnakan sa kaniyang anak. Marami ng panauhin ang inabot namin doon, at sa tanan, ay ipinakikilala ako ng aking dalawang kaibigan, tangi nga lamang sa pinipista na di namin inabot doon at sinundo ang kanyang mga kalapit-loob.

"Datapwa't hindi ko matanto at kung bakit simulâ sa mga unang sandali pà lamang ng aking pagdatal sa bahay na iyon, ang aking pag-iisip ay umulik-ulik na, at ang puso ko ay nanibago sa pagtibok. Sa gayong anyo, ay napaupo ako sa isang luklukan, at halos di pa man nagluluwat, ay siya namang pagdating ng pi-

nipista, na matapos mabiguiang upuan ang kanyang mga kakilala ay tinungo ang dalawa kong kaibigan at pinagsabihang:

—"Asa ko'y hindi kayo magsisidaló, ah ..—at sinabayan ng isang ngiti.

—"Mali ang sapantaha mo,—ang tugon ni Carlos.

—"Siya nga,—kaya't pinasasalamatan ko ang gayon.

—"Angela,—ang sabi ng kaibigan kong Andrés—ipinakikilala ko sa iyo ang aming kaibigang Dario Reyes, 'binatang compositor at balitang violinista,—at sinabayan ng pagtuturo sa akin.

Naragdagang lalo ang aking dinamdam, at sa gayon ay wala akong nasabi ng abutín ang kanyang kamay kung hindi:

—"Aling Angela, pag-utusan mo po . . .

—"Ikinagagalak ko po ang pagkakilala sa bantog na violinista, —ang tugon niya sa akin na sinabayan nang isang titig na kinapapalooban ng boong kabuhayan at pag-giliw.

"Matapos ang pananghalian, at sa mga sandaling nañgagpapahiñga ang mga masambahin kay Tersp-cicore, ang tanang panauhin ay nañgagkaisa ng paghiñgi nila na tugtugin ko ang isa sa aking maririkit na tugtuguin. Noon naman ay kasalukuyang ang tanang mawilihin sa "musica" ay walang tinutugtog kung hindi ang kayayari ko pa lamang na ang pamagat ay AGONIAS, at sa pag-nanasa ko ñgang makasunod sa pinipita sa akin ng tanan, ay

hiniram ko ang violin ng isang orquesta at kaagad ngang tinugtog ang AGONIAS na sinaliwan naman sa piano ni Angela. Di pa man halos natatapos ang aking pagtugtog, ng pumulas sa bibig ng lahat ang salitang: ¡MAGALING! Isa't isa ay yumakap sa akin at ako naman sa kanila, kahit na sa mga labi ay namumutawi ang ngiti, sa aking puso naman ay isang kalumbayan ang kaagad na pumaloob.

Sumandaling tumiguil si Dario na waring nahahapo, at pagkatapos na ininom ang isang vasong tubig na kaniyang hiningi, ay itinuloy ang pagsaysay:

"Ganap na isang lingo ang nakaraan, buhat ng pistahin si Angela. Isang hapon na magtatakip silim na, ay napadaan ako

sa tagiliran ng hardin ni Angela. Akay palibhasa ng pagnanasang mailuhog sa kaniya ang aking pag ibig na buhat pa ng mga unang sandaling magkatamang mata ay namahay na sa puso, ay sinamantala ko ang kaniyang pamumupol ng sampaguita, at karakarakang binati siya: sumagot naman sa akin ng malumanay at inanyayahan akong pumasok: anyayang kaagad kong tinupad, at mga ilang sandali kong ilinuhog sa kanya ang aking pakay. Palibhasa'y talaga na nga yata ng Diyos na ako'y palarin, si Angela ay tinangap ang aking pagluhog at binitawan sa akin ang mahiwaga, matamis at mahalaga niyang "Oo".

"¡Kaylan man ay di ko malili-

mot ang mga sandaling iyon na ikinaginhawa ko!

"Sa di kawasa, ng akoy'y nagpaalam na kay Angela, at saguтin na niya ng: "Hangang sa Jueves irog ko"; siyang paglapit sa amin ng ina ng guiliw ko at nanglilisik ang matang nagturing na:

—"Angela, hindi ka na narimarim na tawaging irog mo ang dayupay na iyan?

"Sa gayong pag alipusta sa aking kahirapan, sa dibdib kong mapag bata, ay waring naringig ang piping hiyaw ng aking puso na anya'y: ¡Ipagsangalang mo ang iyong karalitaan!" at dahil sa bagay na ito'y itinaas ko ang aking ulong nakayuko at nagsabi nang:

—"D.a Amalia, magpakarahan po naman ng pag-alipusta sa aking karalitaan.

—"Sasagot ka pa;—ang tugon niya sa akin,—Naito ang marapat sa iyo, at noon din nga ay ipinalo sa akin 'ng walang patumanga ang isang palasan na kaniyang tinutungkod.

Sa gayong nangyari, niyakap ni Angela ang kaniyang Ináng kasabay ng pagsasabi sa akin ng: "Dario, yumaon ka na".

"Sinunod kong dagli ang sabing iyon ni Angela. Kinamakalawahan, nang pangyayaring iyon, ay tinangap ko ang isang liham ni Angela na gayari ang nasasabi:

"Irog kong Dario:

"Buhat ng mangyari ang pananampalasan sa iyo ni Ina, ako'y náhiga na at di tinitigilan ng lagnat."

"Hindi lamang ikaw ang nagdurusa, irog ko; ako man ay sak-

bibi din ng kapanĝlawan, ako man ay ginigiyagis ng lungkot.''

''Kung ako'y kapu-in ng palad at maputi ang aking hininĝa, ay makaaasa kang sa mga huling tibok ng aking puso, ang mga hulíng salitang pupulas sa aking bibig, ay ang nĝalan mo, pagka't ang pag-ibig ko sa iyo ay walang makakatulad at malawak pa kay sa dagat at himpapawid.''

''Huwag mo ngang lilimutin ang iyong iyo lamang na sí,''

''ANGELING.''

''Di masayod na lungkot ang sumaakin ng ang gayon ay matanto at palibhasa't simula ng gawin sa akin ni Da. Amalia ang paghiya, binuo ko na sa loob ang panĝinĝibang bayan.

Kinabukasan, at bago pa lamang ipinakikita ni Febo ang mga unang anag-ag niya, ay iniwan ko na ang bayang ito at tinungo ko ang Pangasinan.

"Isang hapon na kasalukuyang ang mga ibong naglalagalag ay tinungong muli ang kanilang pinag-iwang mga pugad; hapong hustong ikapitong araw ng pagsapit ko doon, walang ano ano'y lumapit sa akin ang alila ko at sinabing may mga tawong humahanap sa akin; iniutos ko sa kaniyang patuluyin ang mga iyon, nguni't nang mangagsipasok na ang mga bagong dating ay isang malaking kamanghaan ang umabot sa akin. Nalalaman ninyo kung bakit? Pagka't ang isa sa mga iyon ay ang iná ni Angela na nang ma-

kita ako, ay nagturing na kasabay ang iyak at yakap sa akin;

—"Dario, patawarin mo ako sa pagkakalait sa iyo: iligtas mo ang aking mahal na Angela.

"Nang maringig ko ang kanyang sinabi ay itinanong ko ang sanhi ng kaniyang, mga sinabi at noon din nga ay isinalaysay ni Da. Amalia at ng pinsan niyang Luisa na mula ng hapong ako'y kaniyang linait, si Angela ay nagkasakit na at ng ikatlong araw ay sinabi na ng medico na ang tanging kagamutan ng sakít ni Angela ay na sa kaniyang minamahal.

"Sa gayon nga ay isinamo sa akin ni Da. Amalia na huwag na di ako sumama sa kanila, at dahil sa mapili nilang pag-anyaya ay sumang ayon na ako.

Samandaling huminto si Dario

na waring ina-ala-ala ang tanang pangyayari na isinasaysay niya.

Lumipas ang ilang saglit at, pagkatapos na silang nangagkakaharap ay uminom sa dulot na matamis at tubig nang may tinda, ay ipinatuloy ni Dario ang kaniyang pagsasalaysay.

"Kinabukasan, at dahil na wala na nga akong iba pang nasa kundi ang mamalas ang aking iniibig na Angela, matapos na makakain ng agahan, ay lumulan na nga kamí sa tren.

"Dalawang oras at kalahati ang itinagal namin sa paglalakbay, at pagkatapos ay dumating na kami sa bahay ng guiliw kong Angela.

"Nang ako'y anyong tutungo na nga sa silid ng aking sinta

na kasama si Da. Amalia, ay sinalubong kami ng manggagamot, na nang matantong ako ang Dario, ay kaagad akong pinagsabihan, ng:

—"¡Kayo palá! .... ¡Si Angela'y walang patid ng tawag sa inyo.

"Hindi ako nakatugon ng kaputok man lamang, kaya't ang mangagamot nang mamasdan ang gayon ay nagturing na:

—"Kayo, tanging kayo ang marahil ay makabubuti kay Angela.

"Nguni't nang kaming tatlo ay anyo nangang papasok, ay siya naman naming pagkadingig ng hiyaw na;

—"Dario! Dario! .. Halika...

"Dagli na nga kaming tumuloy sa kinalalagian ni Angela ng nadingig ang gayon at kaagad

kong tinabanan sa kamay kasabay ng pagsasabi nang:

—"¡Angela, Angela!

—"¡Dario!—ang higlang sigaw niya ng makita ako.—Asa ko'y hindi na kita makakausap; asa ko'y mamamatay ako ng hindi ka man lamang makakahabol sabi, nguni't napagkikilalang diningig ng Dios ang aking hiling, ... mamamatay ako ngayon ng tahimik.

—"Angela, bakit mga kaisipang sakdal papanglaw ang pinapamumulas sa iyong mga labi?—ang sabi ko sa kaniya.

—"Ah, pagka't tanto ko na lumalapit na ang aking kamatayan.

—"¿Kamatayan? ¿Ang bata mong iyan? Ah, hindi, hindi ka pa mamatay.

"Tinitigan akong sumandali ng

boong guiliw ni Angela, at pagkatapos ay nagturing na:

—'Dinaramdam ko ngang lisanin ka at lalo ko pang daramdamin kung magunitang ako'y dagli mong malilimot, sakaling tumugpa na sa bayang payapa, nguni't ¿ano ang aking magagawa? Wala na kundi sumangayon sa pasya ng may Likha sa ating lahat

Tumiguil sumandali, at pagkatapos na wari bagang ang kaunti niyang lakas ay nakuhang natipong lahat, umubong maka tatlo, at pagkatapos na matabanan ang kamay ko ng sakdal higpit, ay nagturing na:

—''Dario, ipangako mo sa akin na, sakaling ako'y mamatay na, ay hindi ka mag-aasawa kundi sa babayeng higuit pa sa akin.

—"Hindi lamang iyan, Angela, hindi lamang iyan, kundi, sakaling ako'y lisanin mo, ay hindi na ako mag aasawa,—ang tugon ko sa kaniya.

—"¿Tupdin mo kaya ang gayon? ¿Hindi mo kaya pagsisihan?

—"Hindi. Asahan mo.

—"¿Isinusumpa mo?

—"Oo.

"Nang maitugon ko ang gayon, ay ikinawit sa aking liig ang kaniyang mga bisig na sakdal papayat na, at pagkatapos ay hinagkan ako ng minsan, isang halik na hanga ngayo'y nararamdaman ko pa . . .

"Ang ina ni Angela, na nakikita ang gayon, ay hindi umimik kaputok man.

"Isang sandali lamang ang yumaon at pagkatapos, ay binawian

na ang guiliw kong Angela ng buhay ni Bathala. . . . .
. . . .

—¿At, iyan pala ang sanhi ng di mo pag aasawa?—ang turing ng isa sa mga kausap.

—Oo, iyan ang sanhi ng kung bakit hanga ngayo'y bagong tao pa ako

At noon din ay nag paalam na si Dario sa tanang mga kausap, samantalang sa batingaw naman ng sambahan ng X. ay naringig ang sampung tunog.

Aklatang Bayan

I. Aklat "Mananayaw" ni Ros. Almario
II. ,, "Duwag" ,, G. Chango
III. ,, "Sa Tabi ng Bangin"
,, J. Ma Rivera

